

Spotlight eller god almenbelysning? Arkivmateriale på nettet - tanker ved en korsvei.

Av Arne Skivenes

Når en skal presentere arkiver og arkivmateriale over Internett, er det flere etablerte måter å gjøre dette på – pluss en del vi må finne opp. En kan presentere kataloginformasjon, enten i form av tekstbaserte kataloger eller katalogdatabaser der brukeren kan søke frem de relevante henvisningene selv. En kan legge ut historiske grunndata i større eller mindre databaser, der brukeren kan finne svar på sine spørsmål direkte på nettet. En kan legge ut skannede dokumenter, med eller uten transkripsjoner, en kan også legge elektroniske arkiver direkte ut på nettet, slik som en del kommuner gjør med sine postjournaler. En kan lage introduksjoner til arkivinstitusjoner, kildegrupper eller arkivmessige problemstillinger, og en kan lage nettbaserte utstillinger, enten formålet er å vise frem en spesiell samling arkivmateriale eller å belyse et emne eller et jubileum.

Et interessant moment er at disse Internett-virkemidlene har forskjellige konsekvenser mht forventet brukeradferd. Noen av dem har til hensikt å trekke folk til arkivets lesesal, som f.eks. katalogdata, introduksjoner og utstillinger. Andre virkemidler tar sikte på å tilfredsstille brukernes behov uten at lesesalsbesøk er nødvendig: databaser, innskannede dokumenter og elektroniske arkiver hører til i denne gruppen. Det er altså verd å merke seg at internettpresentasjonene faller i to grupper hva hensikt angår: Om en spissformulerer, kan en si at noen har til hensikt å trekke folk til lesesalene, andre har til hensikt å holde folk borte fra lesesalene.

Om en ser på hva som faktisk blir besøkt av norske arkivnettsteder, er det åpenbart at de som legger ut selve kildematerialet i digitalisert form står i en særstilling både hva datamengder og besøk angår. Særlig gjelder dette en del databaser over personrelatert materiale. Det er derfor interessant å se nærmere på hva slags materiale som blir presentert på denne måten.

Hva slags begrunnelser er det for å digitalisere arkivmateriale? Å beskytte mye etterspurte kilder fra slitasje er en tradisjonell grunn. Å lette tilgangen til det en annen. Spesielt gjelder dette dersom en kan benytte maskinlesing og søkemotorer for å finne det en leter etter. Å bringe materialet ut til flere brukere blir en stadig viktigere grunn. Å lette presset på lesesalstjenesten er en viktig grunn i en del arkivinstitusjoner.

Hva blir digitalisert?

Hvilket materiale er det så som blir digitalisert? Om vi ser på kildegrupper, er det en klar overvekt av folketellinger, kirkebøker (døpte, konfirmerte, viede og begravde) og emigrantprotokoller. Det er også solide innslag av eldre skattemanntall, skifter og pantebøker.

Hva er det som kjennetegner disse kildegruppene? Om vi i første omgang ser bort fra det faktum at det var de mest brukte kildegruppene også *før* digitalisering ble aktuelt (det skal vi komme tilbake til), så trer en del faktorer frem:

Det første fellestrekket er at materialet er av registerkarakter. Egentlig kan en si at det har en dobbelt registerkarakter, for det første er kildematerialet i seg selv i registerform, i tilnærmet eller full tabellarisk form. Det lar seg overføre til databaseform uten vesentlige

strukturendringer. For det andre er materialet skapt av offentlige instanser med registreringsoppgaver, noen av deres vesentligste oppgaver har vært å holde styr og orden på oss, og vite hvor vi og vårt tar veien: Folkeregister, presten som bokfører, emigrasjonskontorer, sorenskrivere med mer.

Det andre fellestrekket er at materialet står i en nokså enkel kontekst. Det er en overkommelig oppgave å forstå kildegruppens funksjon, og å tolke de enkelte innførslene ut fra dette. For enkelte av kildegruppene kunne en nærmest si at de lar seg forstå og bruke som enkeltstående kilde. En kunne, for å trekke det litt etter hårene, si at de derfor blir noe utypiske som arkivmateriale, fordi noe av det som kjennetegner arkivmateriale i motsetning til biblioteksmateriale, er at arkivdokumenter sjelden lar seg forstå alene, det er i sammenhengen med andre dokumenter og strukturer at meningen oppstår.

Det tredje fellestrekket er at disse kildene stort sett dreier seg om enkeltpersoner og enkelte ganger om eiendom. Altså om identifiserbare objekter.

Det fjerde fellestrekket er at dette materialet i hovedsak hviler på en nasjonal standard eller beslutning. En åpenbar årsak til brukbarheten av dette materialet via databaser etc er jo at folketellingene ble holdt samme år over hele landet, at de benyttet samme skjema, og at standardiserte oppsett også var gjeldende for kirkebøker, emigrantprotokoller, panteregistre osv.

På den ene siden forteller dette at pionerene i digitalisering og internettpresentasjoner har gjort åpenbart riktige valg når det gjelder hvor en skulle sette ressursene inn: i materiale som både er enkelt å behandle i masseomfang i den forstand at det allerede finnes i en tabellstruktur som også er nasjonalt uniform, dessuten ikke krever lange oppfølginger i relatert materiale, er avgrenset til lett håndterlige og identifiserbare objekter som personer og eiendommer – og når en så kan kombinere dette med det faktum at det innenfor disse rammene finnes et nesten uuttømmelig behov hos store brukergrupper – så er det vanskelig i dag å se at satsningen kunne bli en annen.

På den annen side forteller et slikt sammendrag oss at det hittil digitaliserte omfatter en svært liten del av norsk arkivmateriale og en svært liten del av norsk virkelighet. Riktig nok inneholder dette materialet noen av de viktigste ”knaggene” vi henger historisk informasjon på: fødsel, ekteskap, død, bosted, flytting etc. og vi skal være svært glade for at dette rammeverket er kommet så langt på plass som det er.

Hva blir ikke digitalisert?

Men det kan også etter hvert være av interesse å se litt på det som i dag ikke blir digitalisert, og hvilke perspektiver vi kan og bør ha på dette.

En måte å komme frem til hva som ikke digitaliseres er å negere kjennetegnene på det som bli digitalisert.

For det første får vi da materiale som ikke begrenser seg til en registrering av en tilstand eller enkelthandling, men som innebærer behandling, korrespondanse, utredning, beslutning og iverksetting.

Dette vil for det andre innebære arkivmateriale av mer kompleks struktur, både innenfor det enkelte arkiv (innhold i saksmapper, relasjoner mellom innførsler i forskjellige registre og protokoller) og mellom de ulike aktører på området.

For det tredje vil det dreie seg om andre enheter enn personer, det vil dreie seg om iverksetting av større og mindre tiltak, lover og retningslinjer, reguleringer og planer, næringsvirksomhet, ulike typer prosesser, produksjon med mer.

For det fjerde vil det dreie seg om materiale med lokal forankring, utfra lokale vedtak, retningslinjer og forutsetninger.

Så vidt jeg kan bedømme ligger Norge langt fremme når det gjelder presentasjon av arkivmateriale på Internett. Lite av dette skyldes prioritert innsats fra norske arkivkretser, Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane og Statsarkivet i Bergen må trekkes frem her. Noen ildsjeler rundt Historisk Institutt i Bergen, RHD i Tromsø, et sysselsettingsprosjekt fra Teleslekt og noen miljøer til, der har vi det. I dag stort sett samlet rundt Digitalarkivet med Digitalpensjonatet (der en hærsikare frivillige får legge inn sine baser). Sammenlignet med de ressurser som ble universitetenes Dokumentasjonsprosjekt til del, kan en være lykkelig for at kapasiteter som Jan Oldervoll, Yngve Nedrebø og noen andre valgte å bruke sin innsats (og fritid) på Digitalarkivet. At dette tiltaket har truffet spikeren på hodet, kan enhver forvise seg om ved å sjekke debattsidene hos Digitalarkivet. Genealoger og demografer har all grunn til å være fornøyde.

Det er grunn til å vente seg høyere aktivitet i arkivsektoren på digitalisering av arkivmateriale i tiden fremover. Dette henger både sammen med signaler fra sentralt hold om ressursinnsats på feltet, publikums endrede forventninger og at de fleste arkiver egentlig ikke har startet skikkelig på dette arbeidet.

Problemer ved digitalisering

Hva skal en ta fatt på? Det som slår meg er at det, bortsett fra den åpenbare fortjenesten med å starte på det slektsforskerrelaterte materialet, ikke synes å foreligge noen overordnet strategi på dette området. Er det slik at det er viktig hva vi legger ut? Hvilke konsekvenser har det? Og hvilke konsekvenser kan det få dersom materiale ikke blir digitalisert?

Det er ikke problemfritt å digitalisere kilder. Det er grunn til å vente at digitalisering av store kildemengder vil medføre endringer både i hvordan kilder blir brukt og ikke minst i hvilke kilder som brukes.

Jeg vil kort nevne tre problemområder i forbindelse med digitalisering av kildemateriale: det første kan vi kalle erstatningsproblemene, det andre er et metodeproblem, det tredje feltet er problemer knyttet til promosjon.

Erstatningsproblemene oppstår når en original kilde blir erstattet med en kopi (digital eller analog) eller en "gjenfortelling" i form av en ekstrakt eller databasepost. Først selvfølgelig spørsmålet om kilden er korrekt gjengitt (altså om korrektur). Dernest om den er riktig tolket (forkortelser, utelatelser, utydelig skrift osv.) Så kommer tap av det David Bearman kaller 'recordness' – det som gjør at et stykke papir fremstår som et dokument: innhold, kontekst og struktur. Minst ett av disse elementene blir ofte problematisk på veien. 'Recordness' er den egenskapen som gjør at et dokument har beviskraft. Forsvinner den, forsvinner gjerne også den umiddelbare tilstedeværelsen av tid og kultur knyttet til kilden. Ingenting av dette er i og

for seg argumenter mot å digitalisere, verken i form av skanning eller innlegging i databaser, men det er faktorer av betydning for hvordan dette materialet brukes. Det presiseres ofte at innholdet i diverse internettpresentasjoner ikke er kildematerialet, men representasjoner av det, og at brukerne må ta dette med i sine betraktninger.

Metodeproblemet består i at en til nå i hovedsak har tilrettelagt relativt enkelt materiale for digitalisering. Til dette finnes utførlige beskrivelser av normer for innlegging av for eksempel folketellingsinformasjon. Vi mangler derimot metoder og modeller for nettbasert utlegging av mer komplekst kildemateriale: saksmapper med korrespondanse, utredninger, innstillinger, vedtak, referanser til tilgrensende saker osv; hvordan legge ut viktig materiale fra administrative arkiver uten å miste for mye av nettet av gjensidige henvisninger mellom møtebøker, journaler, kopibøker og mottatte brev; kart- og delingsforretninger med deres innebygde hierarkier osv.

Promosjonsproblemet dreier seg i utgangspunktet om å gjøre valg. Hvilket arkivmateriale skal ristes løs fra sine fysiske omgivelser i permer eller mapper, frigjøres fra reolenes og magasinenes stengsler, trekkes ut av katalogenes beskrivelser og besvergelser og fra arkivarenes favntak, slippes ut fra lesesalenes restriksjoner ut i det frieste fri, til Nettet, der enhver kan forsyne seg selv og bruke og forlyste seg etter eget forgodtbefinnende? Hvilket historisk kildemateriale skal leveres publikum på sølvfat? Hvem skal gjøre slike valg, og hva skal slike valg baseres på? Finnes det objektive kriterier for slikt? Er bruksfrekvens eller vern mot slitasje slike objektive kriterier? Eller skal arkivaren stole på sin egen vurdering av hva som er vesentlig kildemateriale i den store sammenheng?

Slike valg vil ha en enorm betydning. Ta i betraktning to kjensgjerninger fra de siste par tiår (altså uten innvirkning av Internett): For det første: En relativt liten del av kildematerialet i en arkivinstitusjon vil stå for en ganske stor del av forespørslene. I et statsarkiv er det neppe dristig å anslå at et par-tre prosent av materialet (kirkebøker, folketellinger, panteregistre og noen grupper til) står for 80-90% av henvendelsene.

For det andre: Selv om det finnes viktige unntak, er det en tydelig tendens blant historieskribere (særlig dem som skriver jubileumshistorikker med deadline) til å basere seg hovedsakelig på trykt kildemateriale. En har ikke lenger tid til å oppsøke lesesaler. Avslag på forespørsler om utlån av originalt arkivmateriale til institutter eller hjem, blir stundom karakterisert som dårlig service.

Hvilken virkning har Internett på disse to tendensene? En forsterkning av begge. Det er ikke dristig å regne med at et materiale som er tilgjengelig via Internett vil tidoble sin bruksfrekvens. Og den loven som Jon Bing kaller "Lex armlengde" vil føre til at internettbasert kildemateriale vil få forrang fremfor trykt, for ikke å snakke om det utrykte materialet.

Selvsagt er det flott at sentrale historiske kilder blir brukt av ti ganger så mange som for få år siden. Faremomentet er at vår historiske kildearv etter hvert vil fremstå som et stort dunkelt rom der enkelte objekter er skarpt opplyst av spotlights. Den store mengden som ligger i dunkelhet vil etter hvert fortone seg utilgjengelige i sammenligning. Enkelte ungdommer sier, halvt i spøk: Det som ikke er på TV, finnes ikke. Risikerer vi en forskningssituasjon der det som ikke er på Internett ikke finnes?

Det er minst to uropunkter knyttet til dette: Det ene er at slike valg har stor betydning for hva det vil bli forsket på i tiden fremover. Det andre er at i de stadig pågående diskusjonene om hva som skal bevares og hva som skal kasseres er bruken av materialet en viktig faktor. Internett-tilgang eller snarere mangel på sådan vil kunne få uønskede virkninger mht bevaring eller kassasjon av materiale.

Veivalg – spesielt for kommunearkiver

Det er grunn til å tro at flere aktører vil opptre på digitaliseringsarenaen i tiden fremover. Det er viktig at utbyggingen av rammeverket som utgjøres av folketellinger og kirkebøker fortsetter fra dem som har slikt materiale. Selv er jeg spesielt opptatt av hva kommunal sektor bør bidra med. Hva skal kommunale arkiver bidra med:

- skal de slutte seg til dagens praksis, og bidra med personregistermateriale fra sitt domene: skattelister, fattigmannntall, skoleprotokoller osv.?
- skal de etablere en egen tradisjon, med utlegging av andre typer kilder, viktige fra lokalsamfunnets synspunkt: formannskaps- og kommunestyrevedtak, oppmålings- og kartforretninger, byggesaker?
- skal de kanskje legge hovedvekt på praktisk samfunnsmessig nytte fremfor innretning mot historikere og genealoger, og legge vekten på dokumentasjon av veier, vann- og kloakkledninger, eiendomsgrenser, bygninger og reguleringsplaner? Nyere materiale fremfor eldre?
- eller skal de vente med utlegging av kildemateriale, og i stedet konsentrere seg om å gi oversiktsinformasjon og veiledning om den store variasjonen i kildemateriale som oppbevares hos dem ?
- eller skal de kanskje konsentrere seg om digitalisering av materiale som *ikke* skal legges ut på nettet (i allfall ikke i overskuelig fremtid) , men kun benyttes til å lette intern saksbehandling: barnevernssaker, PPT-saker, sosialsaker, eksamensprotokoller. Viktige brukergrupper hadde definitivt satt pris på dette.
- eller skal de konsentrere seg om veiledninger og nettbaserte utstillinger som setter kildemateriale inn i en historisk og kulturell kontekst? (se for eksempel ”Norsk utvandring til USA 1825-2000” (<http://digitalarkivet.uib.no/utstilling/>) og ”Evidence! Europe reflected in Archives”. (www.euarchives.org))
- eller kanskje en skal arbeide for å finne helt andre presentasjonstyper, i tråd med mediets karakter og fremtredende brukergrupper: Skattejakt (med tilhørende premier) i brevjournalen? ”Oppsøkende journalistikk” i egne arkiver som bakgrunn for saker som har høy profil i pressen? Skulle en utfordre noen skranker mht hvor kontroversielle arkiver kan få lov til å være?

Med unntak av det siste punktet er det vanskelig å si at noe av dette prinsipielt bør utelates. Men situasjonen og ressursene vil som alltid tvinge en til å velge.

I 1998 ga valget av Bergen som en av 9 kulturbyer år 2000 Bergen Byarkiv en mulighet til å inngå i et internasjonalt samarbeid på arkivfronten. En kan si at vi laget et prosjekt omkring internasjonal lokalhistorie (!).

Prosjektet heter ”Evidence! Europe reflected in Archives”. Utgangspunktet var utnevningen av 9 kulturbyer, og oppfordringen om lage samarbeidsprosjekter. Opptakten kom med en invitasjon fra Bergen Byarkiv til tilsvarende institusjoner i de øvrige 8 kulturbyene: Avignon, Bologna, Brussel, Helsinki, Krakow, Praha, Reykjavik og Santiago de Compostela. Fokus er på kultur, med arkiv som virkemiddel. Invitasjonen gjaldt samarbeidstiltak for å presentere europeisk kultur slik som den fremstår gjennom arkivdokumenter som forteller en historie. Presentasjonen skulle skje gjennom produksjon av en bok og et nettsted. Responsen var positiv, og prosjektet fikk støtte fra EUs Raphael-program og andre. Avignon og Brussel kunne ikke delta, men de 7 øvrige byene gikk inn i prosjektet med stor entusiasme.

Tanken var at hver by gjennom 7 dokumenter skulle presenter sine særtrekk. Blant dokumentene skulle det være et kart som viste byens beliggenhet, og bygningsdokumentasjon for å vise typisk byggeskikk. Utover dette sto en fritt til å velge hva en skulle legge vekt på. Dessuten skulle hver by delta med 7 – 10 innslag i en felles tematisk presentasjon over fellestrekk inn den europeiske kultur. Tilslutt skulle det være en kort presentasjon av hver enkelt arkivinstitusjon. Alle presentasjonene skulle ha tekster på engelsk og på vedkommende lands eget språk. Alle illustrasjoner kunne forstørres til hel skjermstørrelse, og enkelte ganger betydelig større, ved å klikke på dem.

Bergen bidro med havnekart og buekorps, Bologna med sine tårn og silkemøller, Helsinki med snørydding og parkanlegg, Krakow med pyramidelignende minnehauger, Praha med originaltegningene til den kjente rådhusklokken, Reykjavik med fiskeflåten og Santiago bl.a. med pengevekslerlauget. Så bidro alle med innslag om valg, om borgerskap, undervisning, legevitenenskap, teater, samfunn i krig og krise, og miljøvern.

Vi valgte altså å lage en nettbasert utstilling av relativt få dokumenter i stedet for å legge ut databaser eller digitaliserte versjoner av en stor mengde dokumenter. For vårt formål er vi overbevist om at dette var en riktig tilnærming. Vi kjenner ikke til presentasjoner med lignende vinkling, og i følge en amerikansk nettportal er vi den eneste internasjonale nettutstillingen om arkiv.

Mulighetene er mange, enten man gjør noe selv eller i samarbeid med andre.

Uansett håper jeg på en omfattende strategidiskusjon for hvilket mønster vi ønsker at videre nettpresentasjon av historisk kildemateriale skal anta. Det hadde vært fint å kunne gå i hvertfall sånn noenlunde i takt.

Jeg håper også på en metodeutvikling omkring representasjon av mer komplekse kildegrupper og en diskusjon omkring dette:

- Hvordan presentere kommunestyrevedtak? Skriftnormaler? Klassifikasjonssystemer? Koblinger mot innstillinger, koblinger mot korrespondanse og andre saksdokumenter? Koblinger mot journaler?
- Er brevjournaler og journalkort en kildegruppe som bør prioriteres?

Jeg håper denne lille gjennomgangen av tanker jeg har gjort meg vil anspore til diskusjon om retning og bredde på videre norske internettpresentasjoner av historisk kildemateriale.